

Vstup marginalizovaného hlasu do verejného priestoru sprevádza protirečenie, vzbudzuje odpor. Je totiž volaním po novej paradigme: „vyžaduje, aby sme sa naučili hovoriť a počúvať novým spôsobom.“ (hooks, 1989, s. 38) Táto publikácia pomenúva formy zneviditeľňovania žien v naratívoch novembra 1989, prináša do dominantného diskurzu príbehy rôznych žien, usiluje sa zviditeľniť (nielen) ich marginalizované hlasy, a odvráva tak zjednodušujúcim tendenciám prezentovať November ako jednorazovú historickú udalosť, ktorú vo veľkých mestách realizovala hŕstka mužov. Keďže touto prácou odvrávam prevládajúcej podobe kolektívnej pamäti, podľa upozornenia bell hooks počítam s odporom. Súčasne však verím, že môže prispieť k volaniu po nových, rozrôznených spôsoboch počúvania a rozprávania príbehov o nežnej revolúcii.

Kniha *Ako odvrávať novembrom 1989* je zavŕšením práce, ku ktorej som sa vracala počas desiatich rokov a ktorá v prvom rade učila počúvať a hovoriť mňa. Skúmanie Novembra sa stalo prienikom osobného a politického a je stelesnením takéhoto prieniku aj preto, lebo sa dotýka mnohých ľudí, ich minulosti, skúseností, pamäti, pozitívnych i negatívnych emócií prežitých na pozadí „veľkej“ histórie. Vpísanie každej osoby do príbehu Novembra je stretom osobného a politického a nesie so sebou zodpovednosť. S týmto dielom zodpovednosti zápasím v celom výskumnom procese a uvedomujem si, ako významne prispel k tomu, že príprava publikácie trvala tak dlho. Uvedomujem si tiež, že priestor, z ktorého bude prijatie tejto knihy či odpor voči nej vychádzať, je poznačený skúsenosťou a pamäťou. Považujem to za príležitosť otvoriť diskusiu a spoločne – aj prostredníctvom kritických reflexií tejto publikácie – ďalej rozširovať a rozrôzňovať pamäťové polia novembra 1989.

Na záver sumarizujem výsledky analýzy, kde som do vzájomného vzťahu uviedla dva typy príbehov: naratívny žien, ktoré boli v novembri 1989 aktívne, ale ich skúsenosti sa zväčša nestali súčasťou kolektívnej pamäti, a mediálne naratívny, ktoré mali možnosť formovať verejný diskurz. Rozhovory so 16 účastníkami revolúcie, ktoré som realizovala v rámci výskumu, usúvzťaž-

začali opisovať skôr ako reakciu na konkrétne otázky o tom, čo počas Novembra robili ony a čomu sa venovali iné ženy.

V súvislosti s konaním teda dochádzalo k dvom líniam zneviditeľňovania: ak ženy vykonávali každodennú činnosť budovania a udržiavania hnutia, zostali za hranicami kolektívnej pamäti Novembra, pretože tieto aktivity sa nepovažovali za skutočné revolučné konanie; lenže aj keď boli prítomné vo verejnom priestore a verejne vystupovali, zostali nezapamätané. Potvrďuje sa, že ženy si pamätáme najmä vtedy, ak konajú v súlade s rodovo stereotypnými rolami, teda vystupujú ako manželky či pomocníčky. Takáto reprodukčná práca sa však nepovažuje za plnohodnotné revolučné či politické konanie a vo väčšine príbehov revolúcie je neprítomná.

Aj pri formovaní diskurzívnych priestorov a miest revolúcie dochádzalo k zneviditeľňovaniu rôznych aktérok a aktérov. Mediálne naratívy sa zamerali predovšetkým na dianie v Prahe a Bratislave, čím z dominantného príbehu Novembra vylúčili udalosti v regiónoch a zároveň množstvo ľudí. Prevláda príbeh o jednosmernom pohybe revolúcie z hlavných miest do iných častí krajiny, pričom však Krapfl (2009) uvádza, že od začiatku sa organizovali štrajky na univerzitách a v divadlách po celej krajine a rovnako vznikali aj štrajkové výbory na pracoviskách. Mobilizácia teda prebiehala súčasne na mnohých miestach, čo v mediálnych príbehoch Novembra zaniká. Centralistický prístup deformuje historické dianie, obmedzuje priestory i charakter revolúcie a zároveň pomáha zneviditeľňovať aktivity rôznych aktérok a aktérov, ako to ilustrujú naratívy účastníčok výskumu, ktoré pripravovali jedny z prvých nezávislých novín po 17. novembri 1989. Do mediálnych príbehov sa takmer nedostávalo dianie z rôznych pracovísk po celej krajine vrátane škôl či fabriek. Svedectvá získané v rozhovoroch pomáhajú tieto prázdne miesta naplniť, je však zrejme, že ich do dominantného naratívu revolúcie nestačí dopísať, potvrdzujú potrebu reformulovať príbeh Novembra a premyslieť jazyk, ktorým sa artikuluje.

Politický potenciál súkromnej sféry v analyzovaných materiáloch závisel od aktérov, ktorí sa v nej pohybovali. Pre mediálne

naratívy je príznačný obraz súkromného priestoru ako podružného voči priestoru verejnemu, revolučnému. Pre mužov revolúcie nie je v analyzovaných materiáloch dôležité, aby sa starali o rodinné záležitosti, ich primárnou zodpovednosťou je osud krajiny. Ak sa vo výnimočných prípadoch spomína pri lídroch revolúcie súkromie a rodina, stáva sa priestorom hľadania určitých špecifických predpokladov, ktoré ich predurčili stať sa vedúcimi osobnosťami.

Na druhej strane je v prípade aktérok ich revolučná a politická činnosť podmienená rodinnou situáciou a zodpovednosťou za blízkych, čo ukazujú svedectvá z výskumných rozhovorov. To, či mali rodinu a deti a či sa o ne mal kto postarať, ovplyvňovalo možnosť a mieru participácie na revolúcii. Rodina bola priestorom dôležitých politických rozhodnutí a stratégií, ktoré ženy na rozhraní verejného a súkromného priestoru museli prijímať. Zároveň účastníčky rozhovorov prostredníctvom rodinných vzťahov vysvetľovali obavy iných žien a ich váhanie verejne vystúpiť proti štátnej moci, ktoré navonok mohlo pôsobiť ako nekonanie. Predstava aktérok a aktérov ako osôb nezávislých od iných totiž nezohľadňuje skúsenosti mnohých ľudí, primárne žien, vyrovnávajúcich sa so zodpovednosťou voči rodine, ktorú popri vykonávaní alebo namiesto vykonávania verejných revolučných aktivít niesli.

Predstavy femininity a maskulinity štruktúrovali obraz aktérstva v symbolickej rovine. Revolucionári v analyzovaných materiáloch spochybňovali hegemonnu maskulinitu prostredníctvom neformálneho oblečenia, dlhých vlasov, odmietaním inštitucionalizovaného násillia, emocionálnymi prejavmi či výzvami k vzájomnej láske. Vo všeobecnosti však nešlo o odmietnutie patriarchálneho poriadku a súčasťou opisov každodenných aktivít hnutia bolo aj reprodukovanie rodovej hierarchie, stereotypnej deľby práce či spredmetňovanie žien. Obraz revolucionárov ako lavírujúcich medzi vlastnosťami, ktoré sa v našej spoločnosti chápu ako dominantne maskulínne a primárne feminínne, nabúrava charakter hegemonnej maskulinity a vytvára predstavu alternatívnej rebelantskej mužskosti. Takýmto

spôsobom je možné revolucionárov dištancovať od (nečistej) politiky, ale zároveň aj od verejnosti, ktorá sa v médiách často zobrazovala ako pasívna feminínna masa.

Vylúčenie verejnosti z príbehu o spoločenských zmenách má výrazný rodový aspekt a nie je špecifické len pre Slovensko tridsať rokov po revolúcii. K zneviditeľneniu verejnosti ako aktérky spoločenských zmien dochádzalo aj v príbehoch o roku 1968 na Západe (Evans, 2009; Cohen – Frazier, 2003, 2009b, 2016). Cviková a Juráňová (2009) upozornili, že od začiatku deväťdesiatych rokov sa verejnosť vo verejnom diskurze na Slovensku konštruovala ako feminínna a pasívna. Krapfl (2009) ukazuje, že takáto predstava verejnosti ovplyvnila aj príbehy Novembra, ktoré sa zväčša nezapodieľajú angažovanosťou miliónov ľudí v Československu. K vylúčeniu verejnosti ako aktérky revolúcie dochádza v teoretických prácach, médiách aj v mnohých výskumných rozhovoroch. Pozornosť sa zameriava na malú skupinu vedúcich osobností a ako sa ukazuje v skúmaných materiáloch, verejnosť sa konštruuje ako pozorovateľka, podporovateľka, kulisa pre revolucionárov. Až pri detailných opisoch politickej praxe revolúcie sa ľud dostáva do príbehu Novembra a ukazuje sa, ako sa podieľal na starostlivosti o vedúcich predstaviteľov historického diania, rozširovaní informácií či materiálnom zabezpečovaní hnutia.

Prevládajúci príbeh nežnej revolúcie poskytuje značne obmedzený priestor pamäťových polí. Najčastejšie sa vyskytujúce pamäťové pole je ohraničené dvoma mestami – Prahou a Bratislavou, konaním viditeľným pre veľké množstvo ľudí, autonómnymi mužskými aktérmi a možnosťou ovplyvňovať vysokú politiku. Táto spomienková stopa so sebou nesie sociálny a kultúrny kapitál, je však dostupná veľmi úzkej skupine mužov. Ženy, aktéri hnutia spoza tribún, verejnosť, ľudia, ktorí sa z rôznych dôvodov nezúčastňovali na manifestáciách či nezapájali do práce v miestnych revolučných organizáciách sú z dominantného pamäťového poľa vylúčení. To znamená, že majú obmedzenú možnosť formovať a artikulovať svoje spomienky, premýšľať o spoločenskom a politickom význame vlastných aktivít,

kriticky nahliadať na November a následný vývoj. U žien, ktoré boli v pozícii vedúcich osobností a usilujú sa pomenovať svoje skúsenosti, navyše dochádza k zrážke s rodovými normami a predstavou femininity ako nezlučiteľnej s vedúcim postavením a politickým aktérstvom. V dôsledku toho opakovane hľadajú správne slová, znejú neisto, ospravedlňujú sa za prevzatie aktívnej úlohy v príbehu. Aj keď to ale nerobia a hovoria bez okolkov, rodové očakávania spôsobujú, že v naratíve Novembra znejú cudzo, akoby doň nepatrili. Práve diferencovanie pamäťových polí revolúcie môže prispieť k inkluzívnejšiemu prístupu k pamäti a artikulácii rôznorodých spomienok z tohto historického obdobia, ako aj k rozšíreniu chápania politického konania a politickej subjektivity v súčasnosti.